

A Rendszerváltó Archivum II. évfolyamának 4.száma

Még 2016. október 21-én megjelent a RETÖRKI folyóiratának első száma. A folyóirat – azonos címmel – a korábban Lakiteleken nyomtatásban kiadott történelmi szemle szellemi örökségét igyekszik továbbvinni, de mindezek mellett a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum folyó kutatások publikálásának is teret kíván adni. A negyedévente megjelenő folyóiratot a szerkesztők mindig egy adott téma köré építik föl. A 2017 decemberében megjelent folyóirat címe: Kárpátalja igézetében.

Több mint három év telt el a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus kirobbanása óta: az ukrajnaiak azóta meg kellett hogy tanuljanak együtt élni a háborúval. Kárpátaljáig ugyan a fegyverropogás nem hallatszik el, ám a háború hatásai így is végzetes következményekkel járhatnak a régió közösségei, köztük a magyarság számára. Beregszászon azonban, ahol a lakosság körülbelül fele vallja magát magyarnak, mégis szembetűnő a magyar nyelv dominanciája, a feliratok nagy része kétnyelvű, számos épületen függ az ukrán mellett a magyar zászló – ez a régió más településein sem ritkaság. A városközpontot uraló impozáns épület homlokzatán szintén magyar felirat: Magyar Királyi Törvényház. A korábban vármegyeházként is működő épület felújítása 2013-ban ért véget, ma a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának ad helyet. A kárpátaljai magyar közösség soha nem volt elkényeztetett helyzetben: a helyiekkel folytatott beszélgetéseink során gyakran felmerül a második világháború végi mészárlás, amikor helyiek – főleg magyarok és németek – tízezreit vitték el a Gulagra. A szolyvai emlékpark, ahol a kivégzetteknek állítottak emléket, a környék egyik legfontosabb zarándokhelye: az itteni megemlékezésekkor felszámolódnak a legélesebb politikai szembenállások is.

Házi Balázs és Nagymihály Zoltán szerkesztők az előszóban arról írnak, hogy Az anyaországi magyarság tudatában – Grezsa István kormánybiztos megfogalmazása szerint – „titokzatos” nemzetrészként él Kárpátalja. Pedig nem kellene sokáig kutatnunk a közös emlékezetben

Vereckéig, Rákóczi „talpasaiig”, hű ruszinjaiig vagy éppen a millenniumig, amelynek méltó megünneplésére egy beregszászi református lelkész tett először javaslatot a magyar Országgyűlésben. A 20. század aztán felfoghatatlan szenvedést zúdított az itt élő magyarságra: az elkezdett „hegyvidéki akció” kényszerű félbemaradása, Trianon, Párizs, a folyamatos impériumváltások, a már nevében is hazug málenkij robot, Szelmenc felfoghatatlan kettévágottsága, 1956 és innen az anyaország felé dübörgő lánctalpak, majd a forradalmi ifjúság ideszállított része, a rendszerváltás és a független Ukrajna egy semmibe vett népszavazással – és végül: naptárilag már a 21., de szellemiségében még a 20. században (ál)forradalmak és polgárháborúk. A „juss” a latin ius – jog, törvény, igazság – szóból ered. A magyar nyelvet, oktatást, végső soron az ifjúságot és így a magyarként megmaradást fenyegető törvénykezés ellen kiállóknak kétségtelenül igazuk van. De ezt csak akkor lehet érvényre juttatni a külső harcok során, ha belül zárunk, és egységet mutatunk. Igazuk van azoknak is, akik a három évtizeddel ezelőtti párhuzamot emlegetik: akkor az erdélyi magyarságot elnyelni készülő zsarnokság ellen sorakozott a tömeg a budapesti Hősök terén. Bizonyítsuk be ma is, hogy a széttartó akaratok között legalább ebben az egy kérdésben képesek vagyunk nemzetpolitikai egységet teremteni. Ezért is szól ez a mostani szám Kárpátaljáról.

Az első tanulmány Juhász György és Giday Andrásé, s A beregszászi különleges gazdasági övezetről szól. A közlemény a RETÖRKI elhunyt munkatársa, Juhász György szellemi megalapozásával készült. Utolsó éveiben több írásában foglalkozott az autonómia kérdésével: elemezte a nyugaton létrejött modelleket, a korábban létező autonóm tartományokat a Kárpát-medencében, és konkrét terveket dolgozott ki az önrendelkezés elősegítése érdekében. Ő maga úgy fogalmazott erről: a nyugati minták vizsgálata során arra törekedett, hogy megkeresse, „mi hasznosítható számunkra ezekből Erdélyben, Délvidéken, Kárpátalján, [...] a Partiumban”. A mostani szám vezető anyagaként olvashatjuk Kárpátaljára vonatkozó tervezetét és annak gazdasági alátámasztását, amelyet Giday András készített el. A történeti áttekintésben az alábbiakról kapunk képet. Minden elemzés kulcsszava ez: Trianon – az etnikai kiindulópontra pedig az 1910-es, magyarországi népszámlálás. A census a Magyar Királyság területén 447 566 ruszin nemzetiségű polgárt (az összlakosság 2,5%-a) regisztrált az északkeleti vármegyékben (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén és Sáros). Az alapvetően (70% fölötti arányban) falvakban élő ruszinok komoly arisztokráciával, nemzeti polgársággal nem rendelkeztek. Hártavékony értelmiségüket a görögkatolikus papok adták. Szellemi-kulturális központjuk szlovák nyelvterületen, Eperjesen volt. Az önazonosság már szinte első értelmezése félresiklott, s ruszofil irányba tolódott el, elsősorban a (pán)szláv összetartozás alapján. 1868-ban megszületett Magyarországon az Eötvös József és Deák Ferenc neve által fémjelzett nemzetiségi törvény, amely Európában egyedülálló és reális keretek között definiálta a kisebbségi létet.

1897-ben indult meg az agrártárca úgynevezett nyomorenyhítő hegyvidéki akciója, amely többek között a ruszinság integrálását és felemelését tűzte ki célul, a csáktornyai születésű Egán Ede (1851–1901) vezetésével. A fő cél az állattenyésztés, tejtermelés fejlesztése, a

kincstári föld- és legelőbérlet, szövetkezetek (hitel-, fogyasztási, értékesítési) létrehozása, illetve az uzsora és az uzsorások letörése volt. A kormánybiztost tisztázatlan körülmények között, 1901. szeptember 20-án megölték. A mérhetetlen kárpátaljai munkanélküliség okán már az 1880-as években megindult a tömeges kivándorlás az USA-ba. Magyarországról 35 év alatt (1880–1914) 150 ezer ruszin (rutén) került a tengeren túlra, ahol már aktívan működött a szlovák nemzeti mozgalom, amely el is kezdte tölteni a ruszofil, ukranofil és pánszláv eszméket a pravoszlavizálódó ruszinok „tudatába”. 1905 és 1907 között aktivizálódott Moszkva érdeklődése is. Ezek a vágyak az első világháború alatt már fenyegető politikai tartalommal töltődtek meg, s körvonalazták a többirányú igényeket Kárpátalja területére. Edvard Benes és Tomás G. Masaryk Monarchia-ellenes, aljas nyugati lobbitevékenysége alatt megtapasztalta, hogy az antant nem szerette volna, hogy a háború után az oroszok a Kárpátok déli oldalára kerüljenek. A csökkentett szuverenitású magyar állam 1918 őszére cseh, román és szerb (kisantant) szorításba került. Tartóoszlopként szolgáló váza, az Osztrák–Magyar Monarchia fokozatosan széthullott. 1918. november 9-én Ungváron megalakult a 35 fős Magyar–Ukrán Néptanács, amelynek minden követelését elfogadta Budapest, és már december 21-én kihirdette az 1918. évi X. néptörvényt: „a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról”. A kormányzósági jogterület, Ruszka Krajna gyakorlati szervezése megindult, de 1919. január 12-én a cseh hadsereg bevonult Ungvárra. Hazánk hadipotenciálja ekkor szinte egyenlő volt a nullával. A magyar orientációjú ungvári mellett az eperjesi néptanács a csehekkel való egyesülést szorgalmazta, míg a máramarosszigeti Ukrajnához akart csatlakozni. A terület sorsára befolyást gyakorolt még a Magyar Oroszok Amerikai Néptanácsa is, amely 1918. november 12-ei kongresszusán „arra szavazott”, hogy Kárpátalját „széles körű autonómiával” csatolják a Csehszlovák Köztársasághoz. Ezt a „döntést” Prága Párizsban úgy interpretálta, hogy ez a magyarországi ruszinok (sic!) önrendelkezési akarata. Minő aljasság! A döntést Kárpátalja hovatarozását illetően az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben megkötött szerződés erősítette meg. Ebben kötelezte magát a „Cseh-Szlovák Állam, hogy a ruthének a Kárpátoktól délre fekvő területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között [...] autonóm egység alakjában oly szervezettel látja el, amely Cseh-Szlovákország egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával rendelkezik.” A törvényes ígéretekből a húsz éves csehszlovák fennhatóság alatt szinte semmi nem valósult meg – autonómiáról végképp nem beszélhetünk. Azzal, hogy Csehszlovákia megkaparintotta Kárpátalját, a közvetlen területi nyereség mellett megakadályozta a közvetlen lengyel–magyar kapcsolatot is.

A ruszin autonómiakísérletek az első Csehszlovák Köztársaság végóráiban, 1938 ősze és 1939 márciusa között kaptak újra lánggra, de ennek már nem volt, nem is lehetett kifutása. A magyar honvédség, kihasználván pozicionális és informális előnyét, 1939. március 14-e és 18-a között bevonult Kárpátaljára, növelvén az anyaország területét – 12 061 négyzetkilométerrel és 694 022 lakossal, akiknek 72%-a ruszin volt. Teleki Pál földrajztudós-miniszterelnök törvényes autonóm státust javasolt a magyar parlamentben, amit a törvényhozás elfogadott, de annak megvalósítását a háború utáni időre halasztotta. A magyar törvényhozásba behívott kárpátaljai képviselőcsoport vezetője Bródy András lett. Budapest az autonómia helyett a visszatért terület gazdasági, közlekedési fejlesztésére és életszínvonalának emelésére koncentrált. Három közigazgatási egységre bontotta, élén a kormányzói biztossal, ők Perényi Zsigmond, Kozma

Miklós, Tomcsányi Vilmos, Vincze András voltak. Kárpátalján hivatalos lett a magyar és ruszin kétnyelvűség, miközben a Szovjetunióval való közvetlen határ kormányzati és katonai félelmeket is kiváltott. Az 1941-es hadba lépés után az autonómia gondolata végleg lekerült a napirendről. 1943 decemberében Sztálin fogadta Moszkvában a londoni emigráns cseh-szlovák kormány fejét, Edvard Benest, aki szabályosan odaajándékozta Kárpátalját a Szovjetuniónak. Ez a gesztus 1945. június 29-én érett tényé, amikor megkötötték a területről a szovjet–cseh-szlovák államközi szerződést, amelyet Budapestről Gyöngyösi János magyar külügyminiszternek köszöntenie kellett. Így érte el, immáron saját területtel rendelkezve a Szovjetunió a Kárpát-medencét, s lett Kárpátalja hivatalos neve Kárpáton túli terület (Zakarpatszka oblaszty).

Röviddel a szovjet–ukrán annexió után már tilos és büntetendő volt az autonómiával foglalkozni, de – egészen Gorbacsov 1985-ös megjelenéséig – még a terület múltját kutatni is. 1946. május 26-án az autonómiagondolat hordozóját, a területet el nem hagyó első kormánybiztost, Bródy Andrást kivégezték. „Az ősi ukrán földek egyesülése” okán az őslakos ruszin lakosságot – körülbelül 800 000 embert – már 1946-ban ukránná minősítették át. Ez a mai napig érvényben van a gyakorlatban – lásd népszámlálási adatok –, ami alapvetően nehezíti meg a régió etnikai képének, nemzetiségi arculatának és összetételének vizsgálatát, a tényleges nemzetiségi adatok valós számbavételét.

Milován Sándor Színjáték a felgördült vasfüggöny mögött című tanulmányában arról értekezik, hogy amikor a kárpátaljai rendszerváltásról beszélünk, és arról, hogyan élték meg az ottani magyarok a nagy történelmi változást, akkor külön kell választani a Szovjetunió felbomlását, a független Ukrajna létrejöttét, a privatizációs folyamatokat és a magyarországi rendszerváltás hatásait a Kárpátalján élő magyarságra. A Szovjetunió szétesése a kárpátaljai magyarság számára egy hihetetlen, csodaszámba menő esemény volt. Nem tudták elképzelni, pedig a kisebbségben élő ember hasonlít az életfogytiglanra ítélt rabhoz, aki szakadatlanul változásban reménykedik, minden változás jól jön neki, még a börtönön belüli költözés is. Hát még egy politikai felfordulás. Idézem a szerzőt: Azért a várakozásba is belefásul az ember. A szomszéd gazda az első világháború után hosszú téli esték politizálásakor megígérte az utcabelieknek, hogy ha kimennek a csehek, utánuk gurítja az utcára az egyik 100 literes hordó borát. Amikor 1939. március 14-én kimentek a csehek, az utca népe gyülekezett János gazda háza előtt. A gazda nem volt otthon, elment fogattal a hegy alá, majd jött vissza a szekéren egy hordó borral, amit ott vett meg. Minden új év után ugyanis olyan jól fizettek a borkereskedők, hogy a gazda eladta borát, elfelejtkezve a csehekről. A Szovjetunió megszűntében azért nem reménykedtünk, mert azt hittük, hogy a változás csak egy újabb világháború árán lehetséges. Milován így folytatja, hogy számukra a szovjet rendszer a málenkij robottal kezdődött, majd a katonaköteles fiataljaik mentek „önként” a szénbányákba. Kulákosítás, letartóztatások, később egy idő után a rájuk nehezedő nyomás enyhült. Igaz, hogy a kifosztott parasztság éhbérért dolgozott a kolhozban, de ez így volt a ruszin falvakban is. Egy idő után a nyomor is enyhült, Sztálin halálával az éjszakai letartóztatások is elmaradoztak. Néhol a vezetők között megjelent egy-egy magyar is – rosszabbak voltak, mint ruszin vagy orosz kollégáik. Kárpátalján a magyar

megbízhatatlannak számított a rendszer utolsó napjáig. Ez az orwelli világ 1988–1990-ben megroppant, és viszonylag gyorsan szétmállott. A kárpátaljai magyarság nem tudott betelni azzal, hogy 45 év után újra megélheti visszafojtott magyarságát. Visszaállították a ledöntött szobrokat, megnyitották a bezárt templomot Nagyszőlősen, megszervezték az önálló magyar iskolát, zsúfolásig megteltek a templomok hívőkkel, napvilágra hozták a málenkij robot áldozatainak névsorát, kopjafát állítottak nekik, és létrehozták a Szolyvai Emlékparkot a fogolytábor helyén. Megalakult a kárpátaljai érdekvédelmi szervezet, a KMKSZ. Míg könnyes szemmel énekelték rendezvényeiken a Himnuszt és a Szózatot, a Szovjetunió végleg eltűnt a világtérképről.

A Szovjetunió megszűnte után létrejött az új ukrán állam, és a kárpátaljai magyarok elérték, amit Trianon óta nem tudtak elérni: másodrendű állampolgárok lettek. A Csehszlovák Köztársaságban a csehek, a szlovákok és a ruszinok után negyedrendűek voltunk, a Szovjetunióban az ukránok után harmadrendűek. A birodalmi orosz sovinizmus után megtapasztaltuk az ukrán nacionalizmust. Semmi különös, olyan, mint a többi közép-európai népé: nemzetének ártó, a valóságtól elszakadt hóbörgés és szégyentelen pótcselekvés. Az új ország születésének napjaiban egy Kárpátokon túlról érkező autóbusból vagy két tucat szegényesen öltözött ember szállt ki a város kétnyelvű feliratánál, és levették a magyar felírást. Később a város újraállította, de a Vereckei-hágón felállított emlékmű sokszorosan elszenvedője lett az ilyen „nemzeti hőstetteknek”. Érdekes, hogy egy ilyen sokat szenvedett, halálra éheztetett nép, mint az ukrán, miután az ölébe hullott a szabadság, azonnal elnyomóit, az oroszokat kezdte utánozni. Ma 2014-et írunk, a mai háborús helyzet okozói között pedig ott van az ukrán nacionalista türelmetlenség az orosz ajkú lakossággal szemben. Pedig az ukránok nagy lehetőséget kaptak a sorstól, amely egy nagy országot kanyarított ki számukra a birodalomból, több mint tízmillió orosz nyelven beszélő lakossal. Fölösleges volt és ártott a nacionalista türelmetlenség. Az asszimiláció mindig és mindenütt az államnyelv javára dolgozik, megállítani nem, esetleg lassítani lehet. Az ukrán helyzettel kapcsolatban annyit tud mondani a szerző, hogy a következő években jó üzlet lesz „nagy Ukrajna” matricákat gyártani. Mi magyarok, Trianon óta tudjuk, hogy ez mit jelent. Azt hiszem, az egész rendszerváltás azért hozott annyi csalódást, mert a kommunista rezsimek olyan nyilvánvalóan és arcátlanul hazudtak, hogy ezerszer is meggyőződhattünk arról, hogy amit mondanak, abból semmi sem igaz. Álmunkban sem hittük, hogy amit a nyugati világról hirdettek, az bizony nagyon is igaz... Sőt. A mi kapitalizmusképünk lefagyott, kimerevedett a második világháború végével. Mi arra a kapitalizmusra emlékeztünk, ahol a tőke részt vett az emberi erőforrások újratermelésében, ahol a csődbe ment bank vagy vállalat igazgatója főbe lőtte magát. Amikor még valódi konkurencia volt, és a profitot ott költötték el, ahol keletkezett.

„Megkaptuk a nemzeti örökségből, ami a mi jussunk, és beleszólási jogunk van abba, amiről soha nem mondtunk le” – írja ebben a számban a magyar állampolgárság kiterjesztéséről Milován Sándor kárpátaljai '56-os elítélt, a helyi magyar közösség egyik irányadó személyisége. Itt is volt az ideje, hogy e sokat szenvedett nemzet rész meg- vagy visszakapja a jussát – vagy legalábbis annak egy darabját – a magyar történelemhez, nemzeti közösséghez, közös

Áforradalmak és polgárháborúk

Írta: Administrator

2018. január 31. szerda, 07:04 -

hazához.

(A Rendszerváltó Archívum II. évfolyamának 4.száma; RETÖRKI. A folyóirat korlátozott példányszámban megvásárolható a szerkesztőségben; Budapest VI. kerület, Andrássy út 100., 1. emelet.)

M.A.